

1.

Efnahagsmál

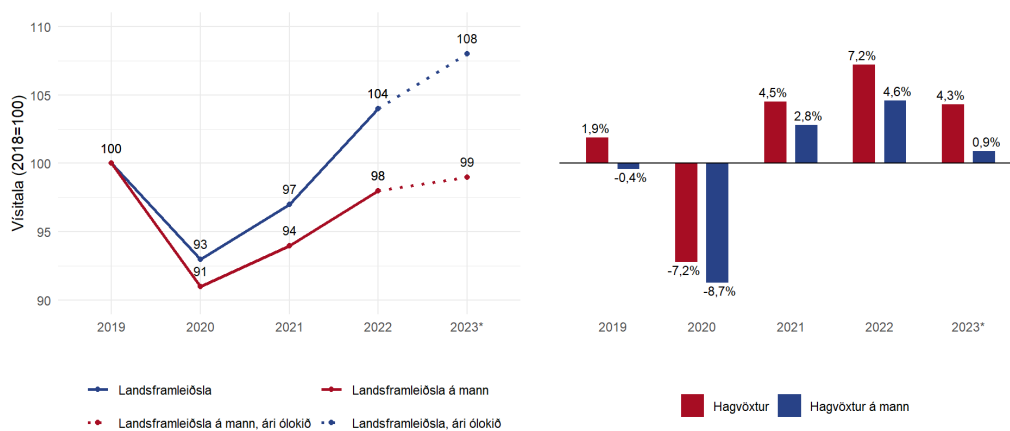
1.1. Þróun landsframleiðslu á samningstímabilinu

Á Íslandi jókst verg landsframleiðsla um 7,2% árið 2022 samkvæmt tölum Hagstofu Íslands. Hagvöxtur á fyrstu þremur ársfjórðungum ársins 2023 var að meðaltali 4,3%. Hagvöxtur á mann var minni vegna mikillar fólksfjölgunar, eða 4,6% árið 2022 og 0,9% á fyrstu þremur ársfjórðungum 2023.

Alþjóðagjaldeyrissjóðurinn spáði í október 2022 að hagvöxtur á heimsvísu yrði minni árin 2023 og 2024 en árið 2022. Seðlabankar helstu viðskiptalanda Íslands hafa hækkað vexti umtalsvert og eru spár um minni hagvöxt meðal annars raktar til vaxtahækkana. Þá dró verðbólga úr kaupmætti ráðstöfunartekna á alþjóðavísu sem einnig dregur úr neyslu.

Hagvaxtaspár fyrir Ísland sem gerðar voru seinni hluta 2023 eru hóflegri en á fyrri hluta ársins.¹ Breytinguna má meðal annars rekja til þess að innlend eftirspurn óx minna en spáð var en á móti vegur að útlit er fyrir hagstæðari utanríkisviðskipti.

Mynd 1.1. Verg landsframleiðsla og verg landsframleiðsla á mann. Vísitalur (2019=100) (vinstri), Magnbreyting frá fyrra ári (hægri).

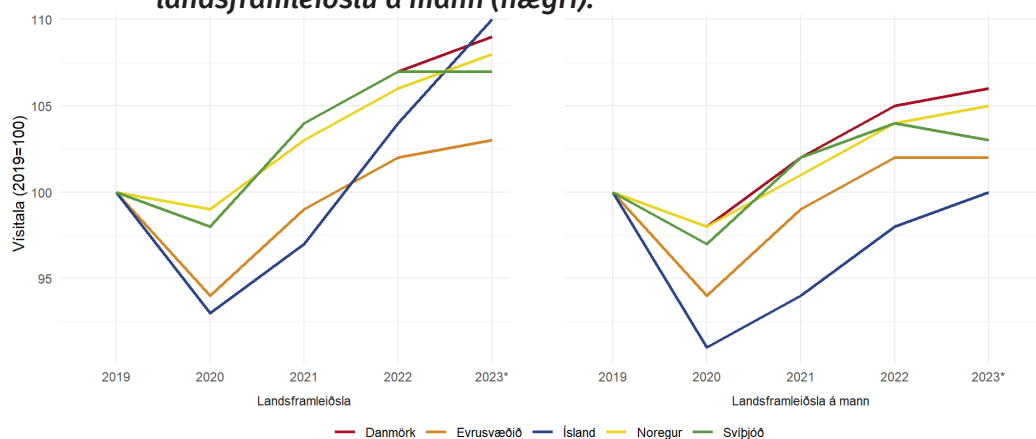

Skýringar: Tölur fyrir 2023 eru fyrri helmingur ársins. Heimild: Hagstofa Íslands.

¹ Í nóvember 2023 spáði Seðlabanki Íslands því að hagvöxtur verði 3,7% árið 2023 og 2,6% árið 2024. Það er lægra en spár Seðlabankans frá maí 2023. Í nóvember spáði Hagstofa Íslands því að hagvöxtur verði 3,6% árið 2023 og 2,1% árið 2024. Þessar spár eru lægri en spár sem birtar voru fyrir á árinu.

Í samanburði við Norðurlöndin og Evrópu var hagvöxtur nokkuð mikill á Íslandi síðustu ár. Hins vegar dróst landsframleiðsla meira saman hér á landi í heimsfaraldrinum en á hinum Norðurlöndunum. Önnur mynd birtist þegar tekið er tillit til mikillar fólksfjölgunar á Íslandi. Á hinum Norðurlöndunum var landsframleiðsla á mann árið 2022 orðinn meiri en árið 2019 en landframleiðsla á mann hér á landi var árið 2022 enn undir því sem hún var 2019.²

Mynd 1.2. Alþjóðlegur samanburður landsframleiðslu (vinstri) og landsframleiðslu á mann (hægri).

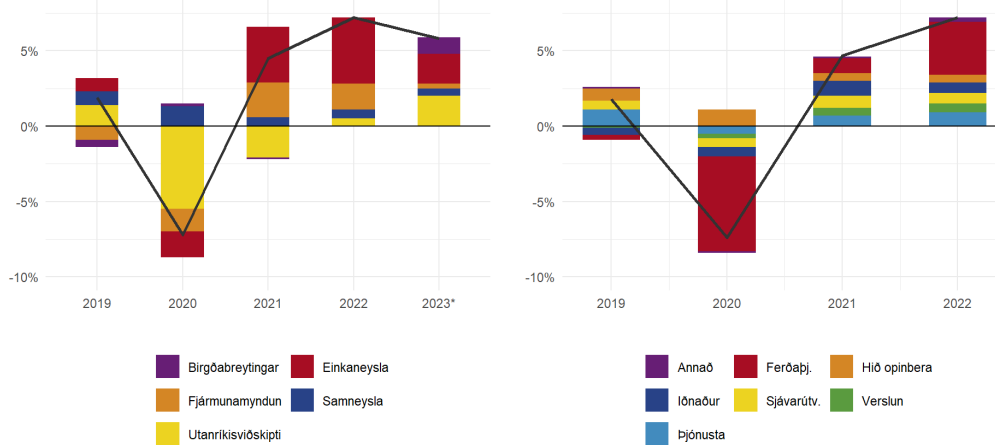
Skýringar: Tölur fyrir árið 2023 eru fyrir fyrri helming árs. Heimild: OECD

Miklar sveiflur í efnahagslífi héraendis síðustu ár má að miklu leyti rekja til áhrifa heimsfaraldursins, ekki síst á ferðapjónustu. Samdrátt landsframleiðslu árið 2020 má að stóru leyti rekja til utanríkisviðskipta þegar útflutningur dróst meira saman en innflutningur. Samhliða því sem dregið var úr ráðstöfunum vegna faraldursins á síðasta ári jókst útflutningur töluvert, þegar ferðapjónustan tók við sér á ný, en á móti vó að innflutningur jókst einnig. Framlag utanríkisviðskipta til hagvaxtar í fyrra var 0,5 prósentustig. Helsti drifkraftur hagvaxtar 2022 var einkaneysla, sem jókst um 8,5% árið 2022, en þann vöxt má að hluta rekja til aukins mannfjölda, einkum vegna fjölgunar innflytjenda, aukins kaupmáttar heimila árin 2020-2021 og uppsafnaðs sparnaðar hjá heimilum á tímabili heimsfaraldurs.

Þegar horft er til framlags einstakra atvinnugreina til hagvaxtar má sjá að framlag ferðapjónustunnar var 3,5 prósentustig árið 2022, eða tæpur helmingur hagvaxtarins í fyrra. Sveiflur í ferðapjónustu birtast í fjölda ferðamanna. Erlendir ferðamenn sem komu til landsins síðustu tólf mánuði eru enn aðeins færri en árið 2019 en fjöldi gistinátta er heldur meiri en árið 2019. Það bendir til þess að ferðamenn dvelji nú lengur. Ferðamenn eyða nú meira en þeir gerðu fyrir heimsfaraldurinn.

² Landsframleiðsla á mann er yfir því sem hún var árin 2017 og fyrr.

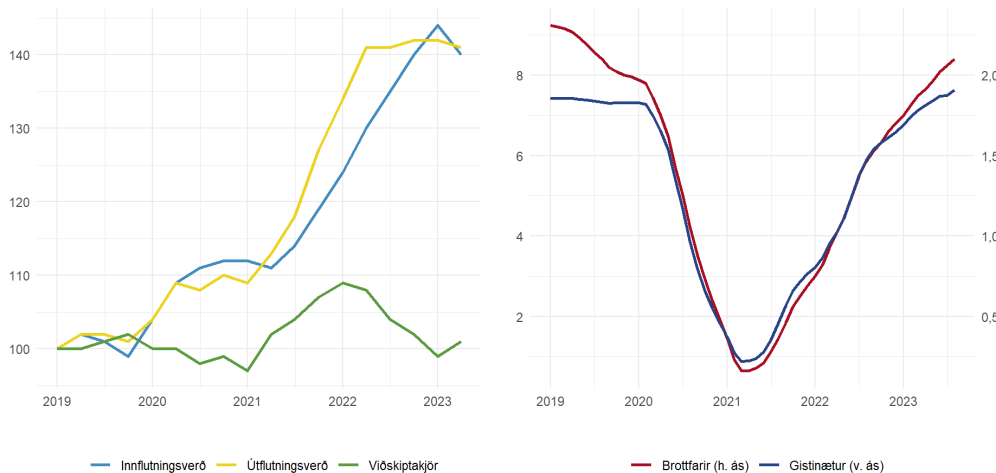
Mynd 1.3. Hagvöxtur og framlag undirliða, vöxtur vergrar landsframleiðslu samkvæmt ráðstöfunaruppgjöri (vinstri) og vöxtur vergra þáttatekna samkvæmt framleiðsluuppgjöri (hægri).

Skýringar: Tölur fyrir árið 2023 eru vegna fyrri helming árs 2023. Skýring á atvinnugreinaflokkun: Iðnaður og byggingarstarfsemi: B til F (fyrir utan fiskvinnslu). Þjónusta án ferðaþjónustu: J+K+L+M+S95. Ferðaþjónusta: H+I+N. Heild og smásöluverslun: G. Sjávarútvegur: A03+Fiskvinnsla. Annað (ekki sýnt á mynd): A (fyrir utan A03)+R+S(fyrir utan S95)+T+U+O+P+Q. Heimild: Hagstofa Íslands.

Viðskiptakjör, þ.e. hlutfall útflutningsverðs og innflutningsverðs, sveifluðust töluvert gegnum heimsfaraldurinn. Þegar litið er til útflutnings- og innflutningsverðs, má sjá að batnandi viðskiptakjör mátti rekja til hratt hækkandi verðs á útflutningi sem skýrist að stórum hluta af breytingum á álverði, m.a. vegna óvissu um framboð í kjölfar innrásarstríðs Rússlands í Úkraínu. Versnandi viðskiptakjör eftir mitt árið 2022 má einkum rekja til hækkandi innflutningsverðs sem skýrist af hækkandi heimsmarkaðsverði fremur en gengisbreytingum.

Mynd 1.4. Vísitala viðskiptakjara, innflutningsverð og útflutningsverð, 2019-2023 (1. ársfjórðungur 2019=100). Brottfarir erlendra farþega og gistinætur, 12 mánaðar uppsafnaður fjöldi í milljónum króna (hægri).

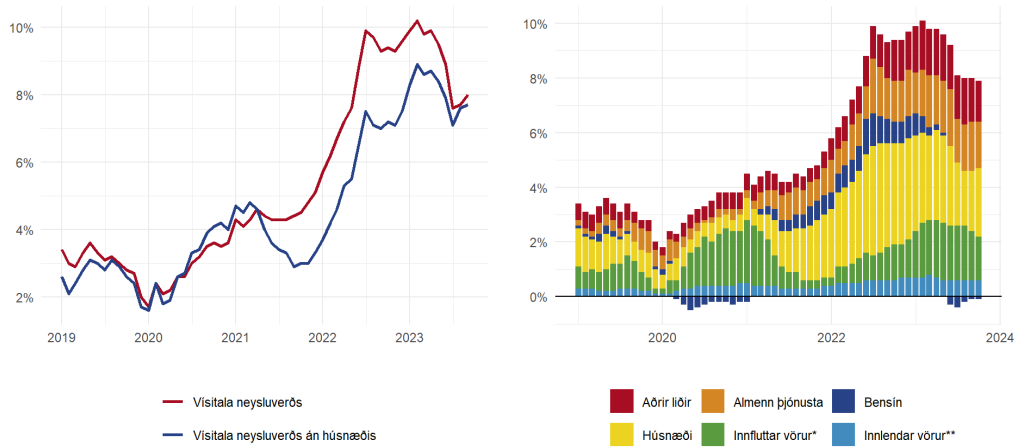
Skýringar: Í tölu um brottfarir erlendra farþega eru flestir skiptifarþegar ekki meðtaldir. Tölur um gistinætur ná yfir alla gististaði sem skráðir eru í gistináttagrunni Hagstofu Íslands. Tjaldsvæði eru talin með í gagnagrunninum. Gistirými skráð á Airbnb og aðrar sambærilegar vefsíður og gistinætur erlendra ferðamanna sem ekki er greitt sérstaklega fyrir byggir á áætlunum. Heimildir: Seðlabanki Íslands (vinstri), Hagstofa Íslands og Ferðamálastofa (hægri).

1.2. Verðlag

Ársverðbólgan lækkaði úr 10,2% í febrúar á þessu ári í 7,6% þegar lægst var í júlí. Það er mesta verðbólga síðan 2009. Í nóvember spáði Seðlabanki Íslands að verðbólga myndi lækka hægt á næstu misserum. Samkvæmt spánni fer verðbólga undir 5% í lok árs 2024. Seðlabankinn spáir hægari lækkun á verðbólgu samanborið við spánna frá því í ágúst, m.a. vegna þess að spennan í þjóðarbúinu reyndist meiri en áður var talið og að gengi krónunnar hefur veikst. Enn varar Seðlabankinn þó við því að hætta sé á að verðbólga verði meiri en spá bankans gerir ráð fyrir.

Þegar litið er til undirliða verðbólgunnar má einkum rekja lækkun á verðbólgu síðasta árið til minni hækkana á húsnæði og lækkunar bensínverðs. Dregið hefur úr framlagi húsnæðisverðs til verðbólgunnar enda dró úr hækkun húsnæðisverðs á síðustu tólf mánuðum. Á móti komu áhrif vegna hækkana á innfluttum vörum, þjónustu og ýmsum öðrum liðum.

Mynd 1.5. Ársvöxtur vísitölu neysluverðs með og án húsnæðisverðs, 2019-2023 (vinstri), og framlag undirlíða til verðbólgu (hægri).

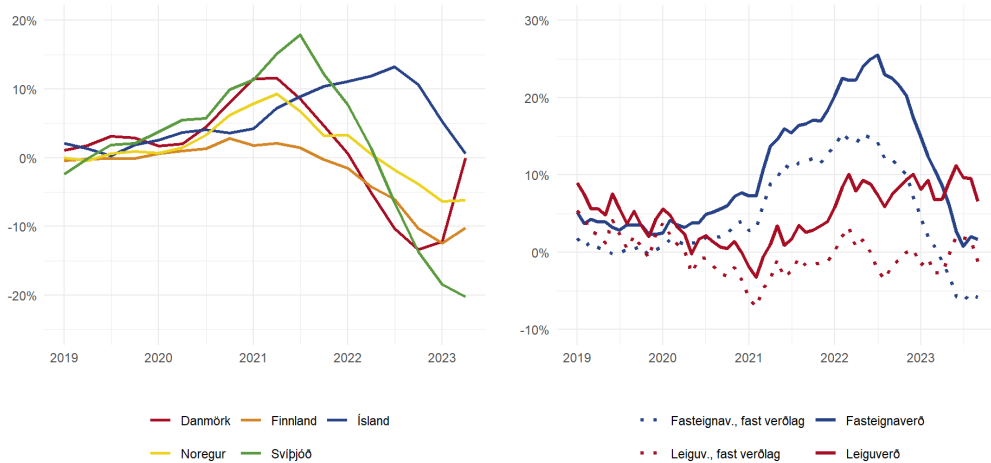
Skýringar: *Án áfengis, tóbaks og bensíns, **Án búvöru og grænmetis. Heimild: Hagstofa Íslands.

Húsnæðisverð hækkaði töluvert árin 2021 og 2022. Árshækkun húsnæðisverðs náði hámarki í júlí 2022 þegar hún nam 24,5%. Síðan dró úr vexti húsnæðisverðs og nam árshækkunin 1,7% í september síðastliðnum og var raunverð húsnæðis í september 2023 5,8% lægra en það var ári áður. Húsnæðisverð á landsbyggðinni hækkar hraðar en á höfuðborgarsvæðinu og var 8% herra í ágúst 2023 en á sama tíma árið áður. Á Norðurlöndunum hefur raunverð húsnæðis lækkað töluvert árið 2022 og það sem af er árinu 2023 og má þar t.a.m. nefna að í Svíþjóð var raunverðið á fyrst ársfjórðungi 2023 um 20% lægra en það var ári áður.

Hægt hefur nokkuð á íbúðamarkaði undanfarið. Útgefnum kaupsamningum fækkaði nokkuð frá því mest var árið 2021, íbúðum til sölu fjölgar, meðalsölutími lengist og dró úr hlutfalli íbúða sem seljast yfir ásettu verði. Þessa þróun má m.a. rekja til hærri vaxta og hertra lánþegaskilyrða. Þrátt fyrir minni umsvif á íbúðamarkaði eru skv. Seðlabanka Íslands enn mikil umsvif á byggingarmarkaði. Fullbúnum íbúðum fjölgaði töluvert síðustu ár og áfram það sem af er árinu og að mati Seðlabankans benda flestar vísbendingar til þess að ekki sé tekið að hægja á í byggingariðnaði.

Árshækkun leiguverðs hefur sveiflast frá 6-10% síðan í ársbyrjun 2022. Í september var árshækkun leiguverðs 6,6% en þegar tekið er tillit til verðlagsbreytinga er leiguverð 1,3% lægra en fyrir ári síðan. Vísitala leiguverðs byggir á þinglýstum leigusamningum og ber að hafa í huga að einungis hluti leigusamninga er þinglýstur.

Mynd 1.6. Ársþækkun á raunverði húsnæðis, 1. ársfjórðungur 2019 til 1. ársfjórðungs 2023 (vinstri) og ársþækkun húsnæðis- og leiguverðs á höfuðborgarsvæðinu, janúar 2019 - ágúst 2023 (hægri).

Heimildir: Seðlabanki Íslands, Hagstofa Íslands og Húsnæðis- og mannvirkjastofnun.

Þó dregið hafi úr verðbólgu síðan í febrúar hafa verðbólguvæntingar ekki fylgt sömu þróun að undanfögnu. Verðbólguvæntingar markaðsaðila til næstu ára hækkuðu lítillega það sem af er árinu. Annar mælikvarði á verðbólguvæntingar er mismunur á óverðtryggðum og verðtryggðum vöxtum á skuldabréfamarkaði. Álagið til fimm ára hækkaði í ár en álagið til tíu ára lækkaði. Allir mælikvarðar á væntingar um verðbólgu eru nokkuð yfir verðbólgu markmiði Seðlabankans. Seðlabanki Íslands fylgist grannt með verðbólguvæntingum við vaxtaákvæðanir þar sem væntingar geta haft áhrif á þróun verðbólgu.

Verðbólga hækkaði víðast hvar í kjölfar heimsfaraldurs og stríðsátaka á árinu 2022 en hefur farið lækkanði það sem af er ári, einkum vegna lækkunar á orkuverði. Verðbólga hér á landi var minni en í mörgum helstu viðskiptalöndum á árinu 2022 en hefur gengið hægar niður og er nú hærri en t.d. á hinum Norðurlöndunum, evrusvæðinu og í Bandaríkjunum.

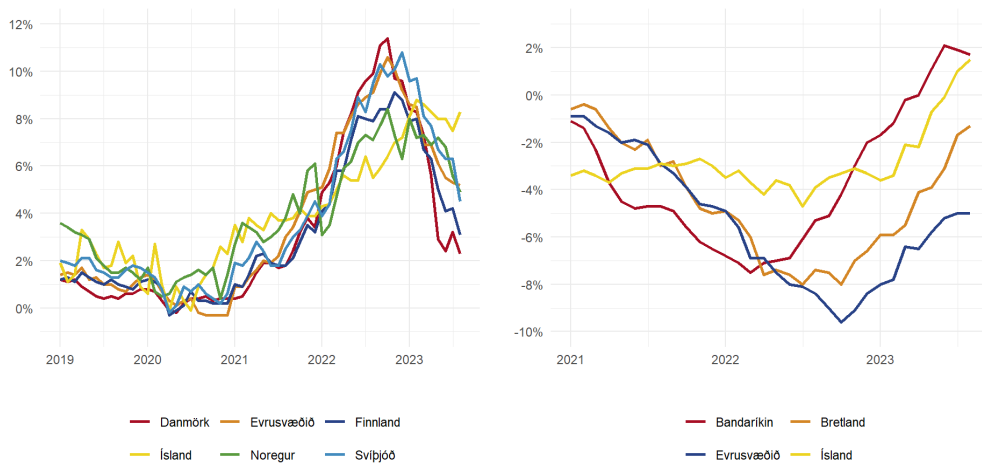
Stýrivextir hafa farið stigvaxandi síðastliðin tvö ár en þeir voru 0,75% í maí árið 2021 og eru nú 9,25% síðan í ágúst 2023. Í síðustu yfirlýsingu peningastefnunefndar frá nóvember 2023 segir að þótt áhrif vaxtahækkana undanfarinna missera séu að koma skýrar fram bendi verri verðbólguhorfur til þess að peningastefnunefnd gæti þurft að hækka vexti enn frekar. Peningastefnunefnd ákvað þrátt fyrir það að halda vöxtum óbreyttum að sinni í ljósi þeirrar óvissu sem ríkir um efnahagsleg áhrif jarðhræringa á Reykjanesi. Einnig kom

fram að nefndin muni í komandi vaxtaákvörðunum horfa sérstaklega til þróunar efnahagssumsvifa, verðbólgu og verðbólguvæntinga. Samkvæmt könnun Seðlabanka Íslands búast markaðsaðilar við því að stýrivextir taki að lækka í byrjun næsta árs.³

Langtímavextir hafa hækkað minna en stýrivextir. Ávöxtunarkrafa lengri óverðtryggðra ríkisbréfa hækkaði um tæplega 5 prósentustig frá fyrri hluta 2020 þegar vextir voru í lágmarki. Síðan hefur ávöxtunarkrafan lækkað um eitt prósentustig. Vextir íbúðalána hækkuðu einnig á tímabili stýrivaxtahækkana þó þeir hafi hækkað heldur minna en stýrivextir.

Stýrivextir leiðréttir fyrir verðbólgu, raunstýrivextir, voru neikvæðir árin 2021 og 2022 á Íslandi og hjá seðlabönkum helstu viðskiptalanda Íslands. Við neikvæða raunstýrivexti er verðbólga hærri en stýrivextir. Raunstýrivextir eru alla jafna taldir betri mælikvarði en sjálfir stýrivextirnir á það hvort stýrivextir seðlabanka hafi jákvæð eða neikvæð áhrif á verðbólgu. Stýrivaxtahækkunar og lægri verðbólga síðan á seinni hluta 2022 leiddu víða til hærri raunstýrivaxta. Á Íslandi hækkuðu raunstýrivextir einkum vegna hækkunar á stýrivöxtum. Í Bandaríkjunum eru stýrivextir nú 5,5% og 9,25% á Íslandi en þar sem verðbólga á Íslandi er mun meiri en í Bandaríkjunum eru raunstýrivextir í kringum 2% bæði á Íslandi og í Bandaríkjunum.

Mynd 1.7. Alþjóðlegur samanburður á verðbólgu mælt með samræmdri vísitölu neysluverðs (vinstri) og raunstýrivöxtum (hægri).

Skýringar: Raunstýrivextir er stýrivextir leiðrétt fyrir verðbólgu. Heimild: Hagstofa Íslands (vinstri) og Seðlabanki Íslands (hægri).

³ Væntingar markaðsaðila byggir á könnun Seðlabanka Íslands.

1.3. Vinnumarkaður

Heildarfjöldi starfandi dróst saman við upphaf heimsfaraldursins, en jókst á ný frá ársbyrjun 2021. Mest var tólf mánaða aukning á fjölda starfandi um 10%. Í sögulegu samhengi er það mikil fjölgun. Þó að dregið hafi úr fjölgar fólki á vinnumarkaði enn nokkuð hratt.

Megnið af fjölgun starfandi síðustu tvö árin skýrist af erlendu starfsfólki. Hlutfall innflytjenda á vinnumarkaði er nú það mesta nokkru sinni. Má rekja 60% af fjölgun starfandi frá 2019 til innflytjenda.

Fjölgun starfandi á síðasta ári var mest á meðal fólks í einkennandi greinum ferðapjónustu. Starfandi í þeim atvinnugreinum fjölgaði um 27% frá 2021 til 2022 á sama tíma og heildarfjöldi starfandi á vinnumarkaði jókst um 7%. Á síðasta ári störfuðu þó enn færri í einkennandi greinum ferðapjónustu en árin fyrir heimsfaraldurinn.

Eftir heimsfaraldur jókst eftirspurn í hagkerfinu mikið. Samhliða því var mikil fjölgun aðfluttra umfram brottflutta. Það leiddi til þess að í fyrra fjölgaði íbúum um 3,1% sem er mesta fjölgun íbúa á stöku ári frá upphafi mælinga árið 1703. Á fyrri helmingi þessa árs fjölgaði íbúum landsins um 3,5% frá sama tíma í fyrra.

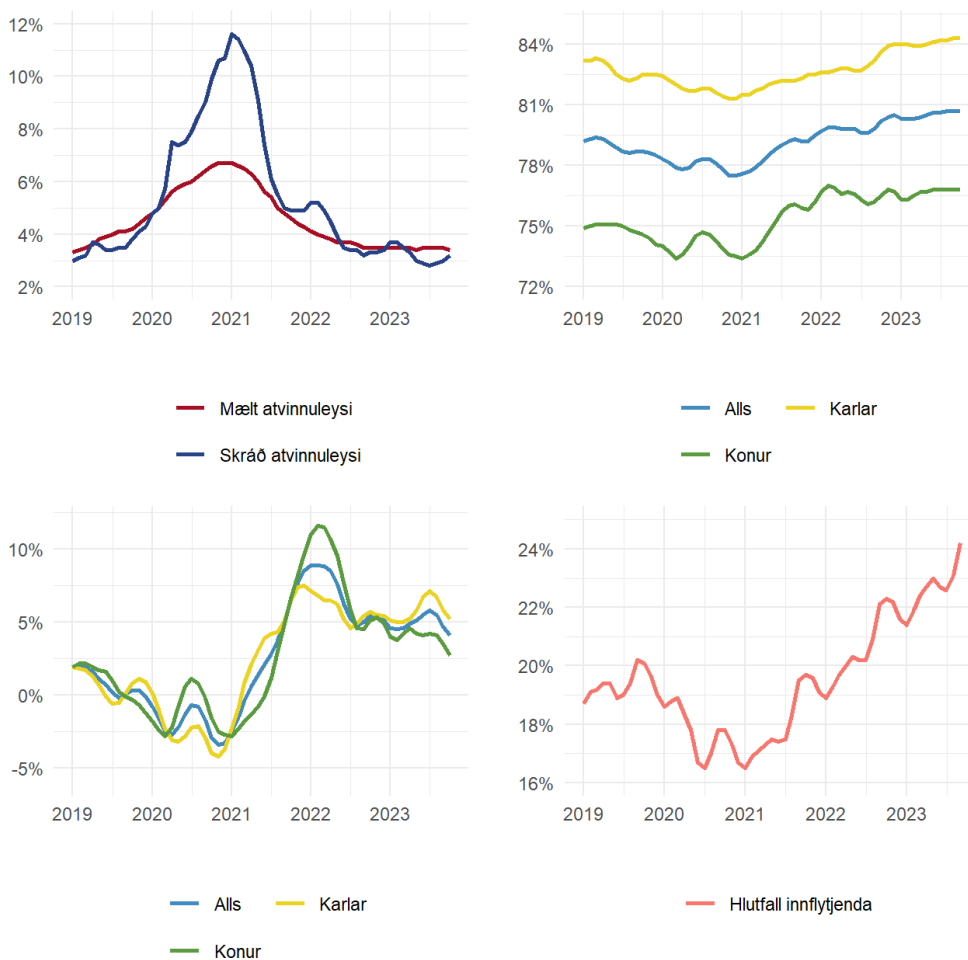
Mestu sveiflur hafa verið í fjölda starfandi í ferðapjónustu síðustu árin í samanburði við aðrar atvinnugreinar. Störfum fækkaði töluvert árið 2020 en fjölgaði svo töluvert árið 2022 og fyrri hluta 2023, eða um samtals 10 þúsund. Hjá hinu opinbera hefur fjölgun starfandi verið nokkuð stöðug síðustu árin. Frá 2019 hefur störfum hjá hinu opinbera fjölgað um samtals 7 þúsund. Hið opinbera er hér skilgreint sem atvinnugreinarnar opinber stjórnsýsla, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta en hluti atvinnurekstrar í þessum greinum er þó á höndum einkaaðila. Hluttur opinberra starfsmanna á vinnumarkaði, það sem af er árinu 2023, er sambærilegur því sem hefur verið síðustu áratugi.⁴

Skráð atvinnuleysi, hjá Vinnumálastofnun, var 2,9% í ágúst. Það er hálfu prósentustigi minna en á sama tíma árinu áður. Eftir hraða aukningu atvinnuleysis árið 2020 dró hratt úr því fram á mitt ár 2021 og hefur sú þróun haldið áfram en hægar þar sem atvinnuleysi er með minnsta móti. Mælt atvinnuleysi, samkvæmt vinnumarkaðsrannsókn Hagstofu Íslands, hefur haldist nokkuð stöðugt í kringum 3,5% frá miðju síðasta ári.

⁴ Hér er miðað við fjölda í starfandi í aðalstarfi skv. skráargögnum og fjölda vinnustunda skv. þjóðhagsreikningum í atvinnugreinunum opinber stjórnsýsla, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta. Það sama á við um fjölda starfandi í aðalstarfi skv. skráargögnum í opinberum fyrirtækjum, ríkisstofnunum, stofnunum sveitarfélaga og öðrum opinberum stofnunum. Á vinnumarkaði eru 23% í hlutastarfi, í framangreindum atvinnugreinum eru 34% í hlutastarfi, skv. vinnumarkaðsrannsókn Hagstofunnar.

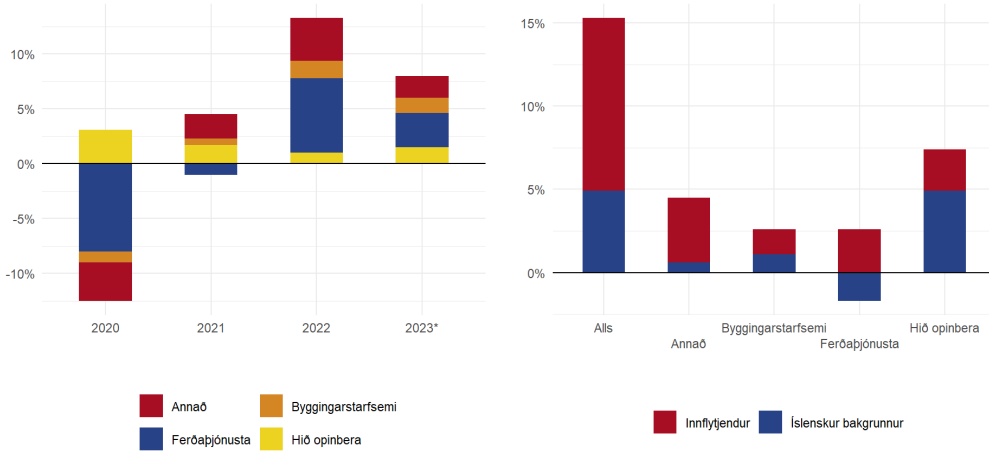
Árstíðaleiðrétt atvinnuþátttaka fór lægst í 76,1% á fjórða ársfjórðungi árið 2020. Eftir það jókst hún jafnt og þétt og var 81,0% á þriðja ársfjórðungi 2023. Atvinnuþátttaka á Íslandi er mikil í alþjóðlegum samanburði. Árið 2022 var atvinnuþátttaka mest á Íslandi af öllum ríkjum OECD.

Mynd 1.8. Atvinnuleysi (efst til vinstri), breyting í fjölda starfandi sem 12 mánaða vöxtur á árstíðarleiðréttri leitni (efst til hægri), atvinnuþátttaka sem árstíðarleiðrétt leitni (neðst til vinstri) og hlutfall innflytjenda á vinnumarkaði árin 2019-2023 (neðst til hægri).

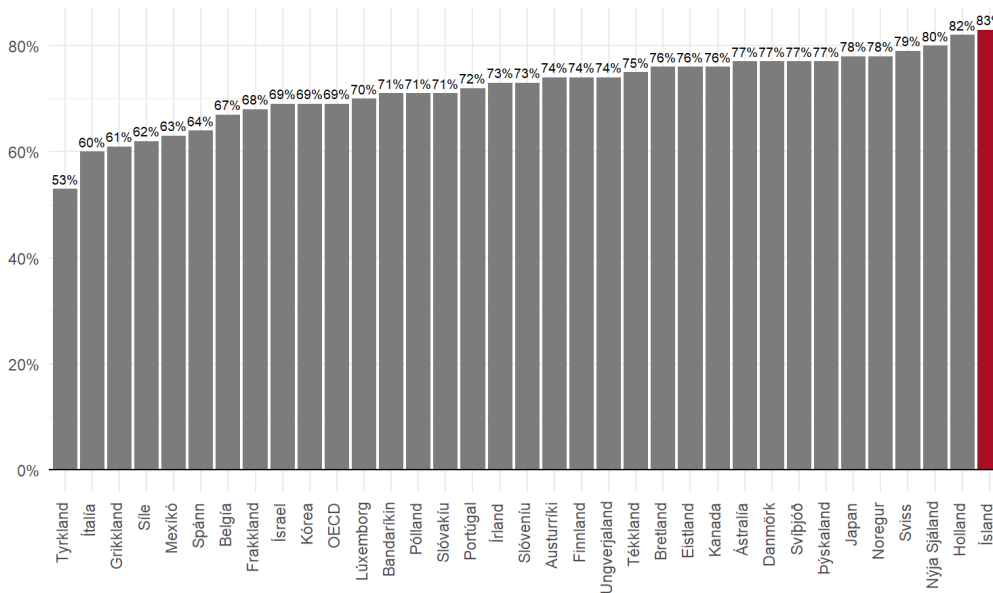
Skýringar: Skráð atvinnuleysi skv. Vinnumálastofnun og mælt atvinnuleysi úr vinnumarkaðsrannsókn Hagstofunnar (árstíðaleiðrétt leitni).

Mynd 1.9. Fjöldi starfandi 16-74 ára í aðalstarfi (óháð starfshlutfalli) samkvæmt skráum í þúsundum eftir atvinnugreinum, breyting frá fyrra ári (vinstri) og uppsöfnuð breyting frá 2019 til fyrstu þriggja ársfjórðunga 2023 (hægri).

Skýringar: *Fyrstu þrjú ársfjórðungar 2023. Ferðapjónusta: einkennandi greinar ferðapjónustu. Hið opinbera er opinber stjórnsýsla, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta. Starfandi samkvæmt skráum eru talningar á einstaklingum úr mánaðarlegum staðgreiðslu- og mannföldagögnum. Einstaklingar eru skilgreindir sem starfandi ef þeir höfðu tekjur af staðgreiðsluskyldri atvinnu sem samsvarar einni klukkustund á viku. Heimild: Hagstofa Íslands.

Mynd 1.10. Atvinnuþátttaka, alþjóðlegur samanburður, 2022.

Heimild: OECD.

Upplýsingar um fjölda lausra starfa og ráðningaráform stjórnenda gefa til kynna að spenna ríki á vinnumarkaði en að dregið hafi úr þeirri spennu síðustu mánuði.

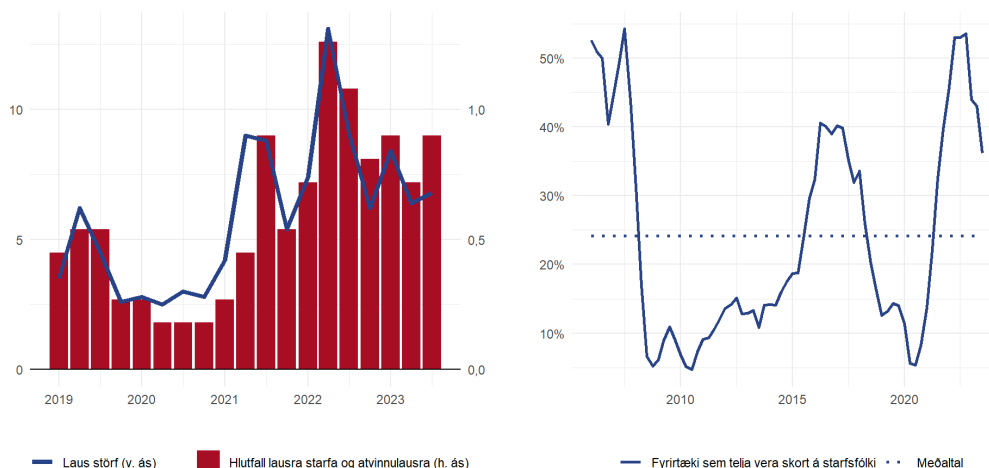
Samkvæmt starfaskráningu Hagstofu Íslands hjá lögaðilum voru um 6.800 laus störf á þriðja ársfjórðungi 2023. Það eru 2.300 færri laus störf borið saman við sama tíma árinu áður. Lausum störfum fækkaði yfir árið 2022 en fjöldi þeirra hefur verið stöðugur árið 2023.

Það sem af er 2023 voru atvinnulausir fleiri en laus störf. Mælikvarði á spennu á vinnumarkaði er hlutfall á milli lausra starfa og atvinnulausra. Við hlutfall yfir einum eru færri á vinnumarkaði en fylla laus störf. Hlutfallið var í kringum 0,9 síðustu þrjá ársfjórðunga og var mest á bilinu 1,2-1,4 á síðasta ári.

Stjórnendur fyrirtækja áforma fjölgun starfsfólks á næstunni skv. könnun Gallup á viðhorfi 400 stærstu fyrirtækja landsins. Tæplega 40% stjórnenda hyggjast fjölga starfsfólki en einungis 8% fækka. Hlutfall stjórnenda sem hyggjast fjölga starfsfólki jókst lítillega á milli annars og þriðja ársfjórðungs 2023.

Rúmur þriðjungur (36%) stjórnenda telja vera skort á starfsfólki á þriðja ársfjórðungi 2023. Þetta hlutfall hefur lækkað jafnt og þétt í þrjá ársfjórðunga í röð. Í sögulegu samhengi er hlutfallið þó enn hátt.

Mynd 1.11. Laus störf, 1. ársfjórðungur 2019 til 3. ársfjórðungs 2023 (vinstri) og árstíðarleiðrétt framboð vinnuafis, 1. ársfjórðungur 2006 til 2. ársfjórðungs 2023 (hægri).

Heimild: Hagstofa Íslands og Seðlabanki Íslands.

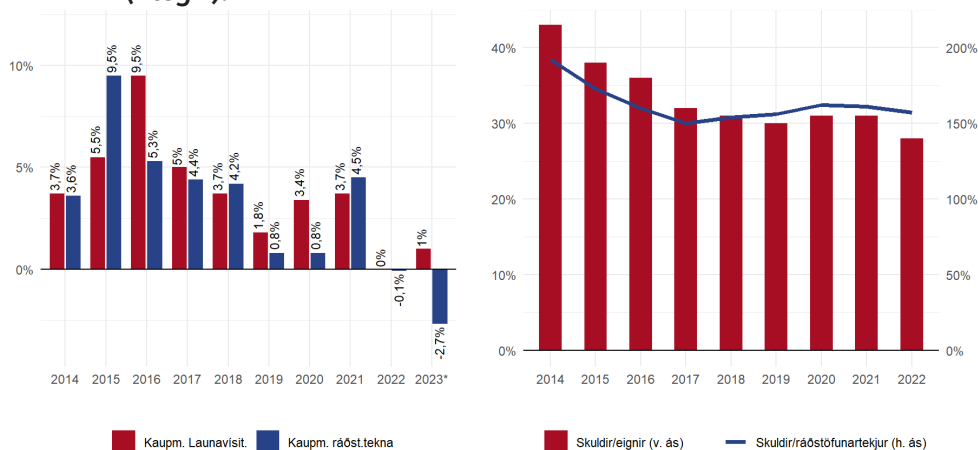
1.4. Fjárhagsstaða heimila

Kaupmáttur ráðstöfunartekna á mann breyttist lítið á milli 2021 og 2022. Þráttfyrirlaun á mann hafi samkvæmt tekjuskiptingaruppgjöri ársins 2022 aukist um 13% leiddu verðhækkanir og hækkunir á vaxtagjöldum heimila til þess að kaupmáttur minnkaði lítillega. Á fyrri helmingi þessa árs dróst kaupmáttur ráðstöfunartekna saman um 2,7% miðað við fyrri helming 2022. Laun á mann hækkuðu um 8,6% á fyrri helming 2023 en á móti var há verðbólga þannig að kaupmáttur á mann minnkaði.

Ráðstöfunartekjur heimila eru allar tekjur heimila (laun, eignatekjur, lífeyrir o.fl.) að frádregnum gjöldum (vaxtagjöld, skattar o.fl.). Þróun kaupmáttar ráðstöfunartekna skýrist því af fleiri þáttum en þróun kaupmáttar launa. Í fyrra var kaupmáttur launa óbreyttur á milli ára og á fyrstu þremur ársfjórðungum fyrri helming 2023 jókst kaupmáttur launavísitölunnar um 0,8%. Aðrir þættir vógu á móti sem olli því að kaupmáttur ráðstöfunartekna minnkaði á fyrri hluta ársins. Miðað við nýjustu hagspá Hagstofu Íslands má búast við að verðlag hækki um ríflega 2% á seinni hluta 2023. Því kann kaupmáttur ráðstöfunartekna að minnka enn meira.

Síðustu ár jukust eignir og tekjur heimilanna umfram skuldir. Sú þróun var áfram árið 2022 þegar raunvirði fasteigna jókst og skulda minnkaði.

Mynd 1.12. **Breyting á milli ára á kaupmætti ráðstöfunartekna á mann og kaupmætti launavísitölu, 2014-2022 (vinstri) og skuldir heimila sem % af eignum og ráðstöfunartekjum, 2014-2022 (hægri).**

Skýringar: *Kaufmáttur launavísitölunnar: fyrstu þrjú ársfjórðungar. Kaufmáttur ráðstöfunartekna: fyrstu tveir ársfjórðungar.. Kaufmáttur ráðstöfunartekna byggir á tekjuskiptingaruppgjöri þjóðhagsreikninga. Það mælir tekjur allra heimila að frádregnum allra útgjalda deilt á fjölda íbúa og leiðrétt fyrir verðbólgu. Kaufmáttur launavísitölunnar byggir á launavísitölu, leiðrétt fyrir verðbólgu. Eignir og skuldir byggja á skattframtölum. Heimild: Hagstofa Íslands.

Hlutfall heimila í eigin húsnæði með íþyngjandi húsnæðiskostnað hólst að mestu óbreytt á milli 2012 og 2021 en var nokkuð hærra árin 2006-2011. Árið 2022 voru einungis 1,1% heimila í eigin húsnæði í vanskilum á húsnæðisláni sem er lægsta gildi frá því mælingar hófust árið 2004. Hlutfall heimila með mikla greiðslubyrði af húsnæðislánum jókst frá 2020 og er útlit fyrir áframhaldandi aukningu. Þegar litið er til húsnæðislána sem veitt voru frá 2020 voru um 4,5% heimila með greiðslubyrði umfram 40% í upphafi lánstíma. Miðað við raunverulega greiðslubyrði í júlí 2023 og uppfærðar tekjur er hlutfallið orðið tæp 9%. Það eru einkum heimili með óverðtryggð lán á breytilegum vöxtum sem verða fyrir aukinni greiðslubyrði. Af óverðtryggðum íbúðalánum til heimilanna er tæplega helmingur á breytilegum vöxtum.

Það er því útlit fyrir að hlutfall heimila með háa greiðslubyrði muni að óbreyttu hækka. Ef vextir óverðtryggðra íbúðalána með fasta vexti myndu við vaxtaendurskoðun hækka í þá breytilegu vexti sem bjóðast í dag, myndi hlutfall heimila með greiðslubyrði umfram 40% hækka úr 9% í 20%. Heimili gætu hins vegar dregið úr greiðslubyrði með ýmsum leiðum, t.d. með lengingu lánstíma eða með verðtryggingu lána.⁵

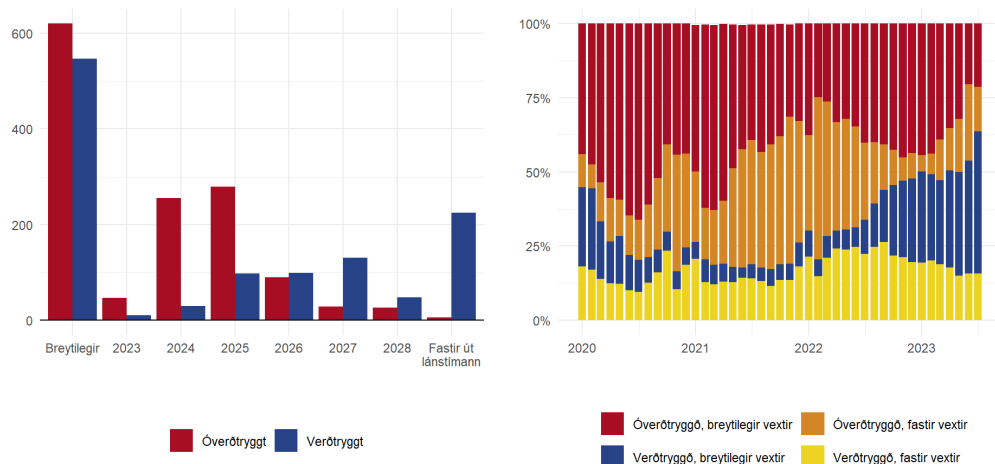
Heimili taka í auknum mæli verðtryggð lán og eru þau orðin meirihluti nýrra lána. Er það breyting frá síðustu árum þegar meirihluti nýrra lána voru óverðtryggð.

Samanburður á leigjendum og eigendum sýnir að hóparnir eru mismunandi. Af leigjendum eru 27,0% með íþyngjandi húsnæðiskostnað en einungis 8,9% eigenda sem skýrist að hluta af því að leigjendur eru að meðaltali tekjulægri en eigendur.⁶ Einnig má benda á að möguleikar hópanna til að takast á við breytingar á verðlagi eru ólíkir, m.a. vegna bættrar eiginfjárstöðu fasteignaeigenda síðustu ára.

⁵ Minnisblað Seðlabanka Íslands, „Greiðslubyrði heimila og áhrif vaxtahækkana“.

⁶ Íþyngjandi húsnæðiskostnaður er skilgreindur sem húsnæðiskostnaður sem nemur a.m.k. 40% af ráðstöfunartekjum heimilis. Niðurstöðurnar byggja á lífskjararannsókn Hagstofu Íslands fyrir árið 2021.

Mynd 1.13. Fjárhæðir íbúðalána í milljörðum króna eftir því hvort og hvenær vextir koma til endurskoðunar (vinstri) og samsetning nýrra fasteignalána (hægri).

Skýringar: Gögnin byggja á öllum útistandandi íbúðalánnum (fasteignalán til neytenda) frá Arion banka, Íslandsbanka, Landsbanka, HMS/ÍLS og 9 stærstu lífeyrissjóðum. Heimild: Seðlabanki Íslands.

1.5. Afkoma hins opinbera

Afkoma hins opinbera batnaði töluvert árið 2022. Heildartekjur að frádregnum heildarútgjöldum utan vaxtatekna og vaxtagjalda, svokallaður frumjöfnuður, var neikvæður um 1,9% af landsframleiðslu árið 2022 samanborið við 6,4% árið 2021. Bætt afkoma hins opinbera er einkum tilkomin vegna mikils hagvaxtar á síðasta ári og því að tímabundnar ráðstafanir vegna heimsfaraldursins gengu til baka. Í ár er gert ráð fyrir að dragi enn frekar úr tímabundnum ráðstöfunum. Áætlað er að frumjöfnuður hins opinbera verði jákvæður um 0,9% af landsframleiðslu árið 2023 samkvæmt frumvarpi til fjárlaga fyrir árið 2024. Að mati Seðlabanka Íslands væri æskilegt að aðhald ríkisfjármála væri meira þegar spenna er á vinnumarkaði og verðbólga töluvert yfir markmiði. Meira aðhald í ríkisfjármálum myndi skila sér í lægri verðbólgu og lægri vöxtum en einnig lægri landsframleiðslu að mati Seðlabankans.⁷ Að mati Alþjóðagjaldeyrissjóðsins er aðhaldið hæfilegt í ár en talið æskilegt að það sé aukið enn frekar næstu ár miðað við það sem nú er ráðgert.⁸

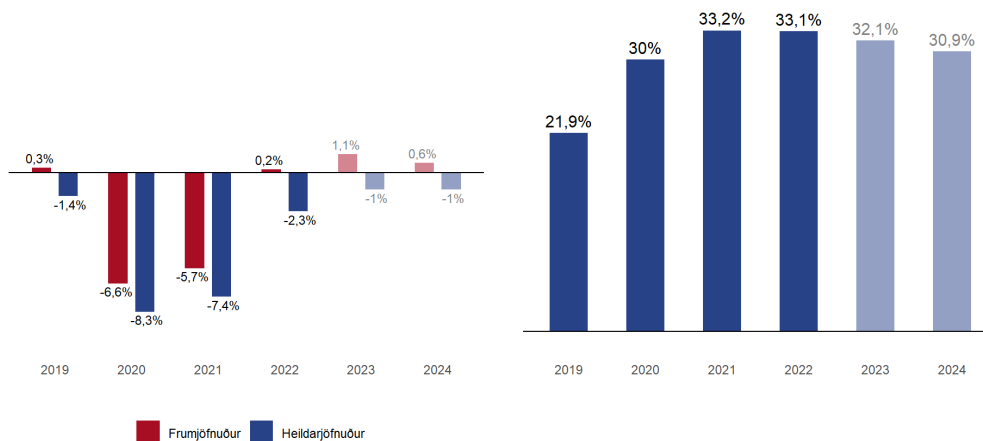
⁷ Peningamál 2023/2.

⁸ <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/06/21/Iceland-2023-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-535050>

Samkvæmt fyrirbyggjandi fjármálaáætlun er ráðgert að draga úr halla ríkissjóðs og verða skuldir hins opinbera sem hlutfall af landsframleiðslu, samkvæmt skuldareglu, 38,5% í lok þessa árs. Það er samdráttur um 1,6 prósentustig frá því í fyrra.

Heildartekjur að frádregnum heildargjöldum ríkissjóðs, heildarjöfnuður ríkissjóðs, er í meginatriðum í samræmi við samþykka fjármálaáætlun. Nokkur breyting varð þó á samsetningu tekna og gjalda. Vegna hærri verðbólgu batnar frumjöfnuður en vegna hærri vaxta aukast vaxtagjöld. Heildarjöfnuður ríkissjóðs á næsta ári hækkar lítillega í samanburði við fjármálaáætlun.

Mynd 1.14. Afkoma ríkissjóðs (% af vergri landsframleiðslu), 2019-2024 (vinstri) og skuldir ríkissjóðs skv. skuldareglu, 2019-2024 (hægri).

Skýringar: Heildarjöfnuður er heildartekjur að frádregnum heildargjöldum. Frumjöfnuður er afkoma ríkissjóðs fyrir vaxtatekjur- og gjöld. Heimild: Fjárlög 2024.

Versnandi afkoma ríkissjóðs árin 2020 og 2021 skýrist mest af samdrætti í hagkerfinu og auknum útgjöldum vegna heimsfaraldursins. Það var m.a. vegna tímabundinna ráðstafana vegna heimsfaraldurs og niðursveiflu í hagkerfinu og undirliggjandi halla. Afkoma sveitarfélaga versnaði einnig en viðsnúningur í afkomu þeirra er hægari en hjá ríkissjóði. Þannig er gert ráð fyrir að frumjöfnuður ríkissjóðs verði jákvæður árið 2023 en frumjöfnuður sveitarfélaga neikvæður samkvæmt fjármálaáætlun.

Afkoma sveitarfélaga versnaði nokkuð í kjölfarið á heimsfaraldrinum. Það má einkum sjá af því að veltufé frá rekstri var 3,7% árið 2022 og verður 5,8% miðað við fjárhagsáætlun 2023. Talið er að sveitarfélög þurfi veltufé sem nemur um 9% af tekjum til að rekstur þeirra teljist sjálfbær.⁹ Rekstrarafgangur, mismunur tekna og útgjalda sveitarfélaga, var neikvæður um sem nemur 4,6% af tekjum árið 2022 en verður neikvæður um sem nemur 1,2% af tekjum miðað við fjárhagsáætlunir 2023. Samhliða þeirri þróun jukust skuldir sveitarfélaga sem hlutfall af tekjum þeirra úr 104% árið 2019 í 114% árið 2022.¹⁰

1.6. Atvinnugreinar og samkeppnishæfni

Framleiðnivöxtur er helsti drifkraftur aukins kaupmáttar til langs tíma litið. Mikil hækkun launakostnaðar til lengri tíma umfram önnur ríki og umfram framleiðnivöxt mun að öðru jöfnu stuðla að verðbólgu og lakari samkeppnisstöðu íslenskra útflutningsatvinnuvega. Framleiðni og framleiðnivöxtur er mismunandi á milli atvinnugreina. Á heildina litið jókst framleiðni vinnuafls, framleiðsla á vinnustund, um 0,2% fyrir hagkerfið í heild sinni á árinu 2022. Árin áður sveiflaðist framleiðni nokkuð. Töluverður munur er á vexti framleiðni á milli atvinnugreina og dróst framleiðni saman um 1,1% sé horft til greina sem ekki falla undir hið opinbera árið 2022. Hið opinbera er hér skilgreint sem atvinnugreinarnar opinber stjórnslá, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta, en þar er hluti atvinnurekstrar þó á höndum einkaaðila. Fyrir þjónustugreinar aðrar en ferðaþjónustu, og iðnað og byggingarstarfsemi dróst framleiðni saman árið 2022. Í öðrum atvinnugreinum, ferðaþjónustu, heild- og smásöluverslun, og fiskveiðum og fiskeldi, jókst framleiðni árið 2022.

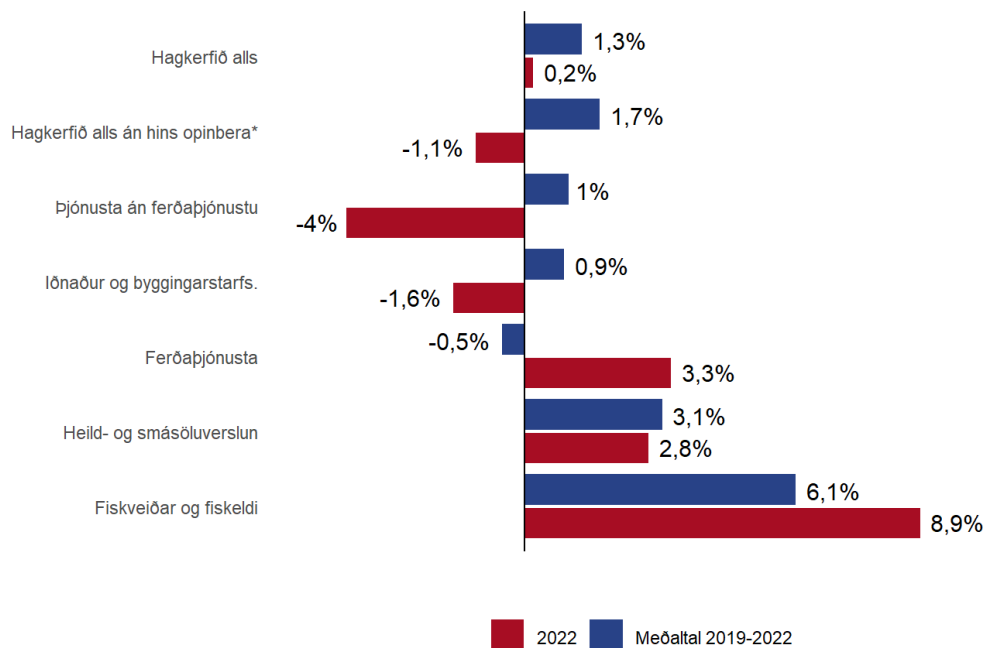
Heildarfjöldi vinnustunda jókst hlutfallslega meira í atvinnugreinum með minni framleiðni, t.d. ferðaþjónustu tengdum greinum. Þessi þróun dregur úr framleiðni að öðru óbreyttu.

Í samanburði við hin Norðurlöndin var vöxtur framleiðni á tímabilinu 2015-2022 sá næst mesti hér á landi en lítillaga meiri í Svíþjóð.

⁹ Með sjálfbærni er átt við að opinberar skuldbindingar séu viðráðanlegar til skemmri og lengri tíma og leggi ekki ósanngjarnar byrðar á komandi kynslóðir. Veltufé frá rekstri sýnir hvaða fjármunir eru til staðar til greiðslu afborgana og lána og til fjárfestinga eftir að reikningar vegna daglegs rekstrar hafa verið greiddir.

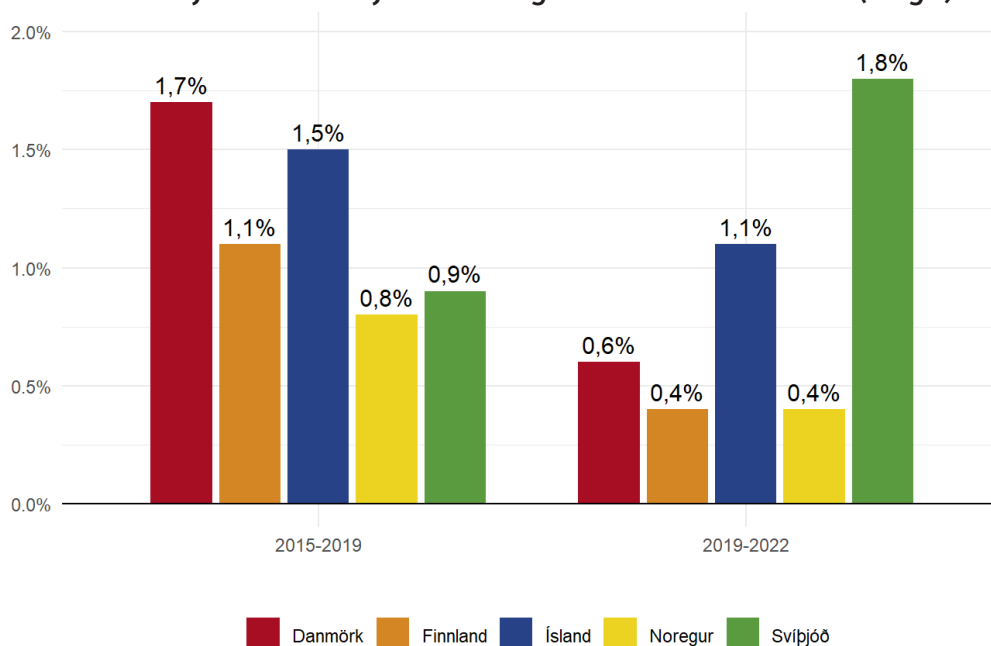
¹⁰ Miðað er við A-hluta sveitarfélaga.

Mynd 1.15. Framleiðnivöxtur, breyting þáttatekna á föstu verðlagi á vinnustund milli ára, eftir atvinnugrein.

Skýringar: Hið opinbera er hér skilgreint sem atvinnugreinarnar opinber stjórnslá, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta, en þó er hluti atvinnurekstrar í þessum greinum á höndum einkaaðila. Skýring á atvinnugreinaflokkun: Þjónusta án ferðaþjónustu: J+K+M+S95. Iðnaður og byggingarstarfsemi: B til F. Ferðaþjónusta: H+I+N. Heild og smásöluverslun: G. Sjávarútvegur: A03. Annað (ekki sýnt á mynd): A(fyrir utan A03)+R+S(fyrir utan S95)+T+U+O+P+Q. Hið opinbera er skilgreint sem opinber stjórnslá, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta. Heimild: Hagstofa Íslands.

Mynd 1.16. Alþjóðlegur samanburður á framleiðnivexti, breyting á vergri landsframleiðslu á föstu verðlagi á vinnustund milli ára (hægri).

Heimild: OECD.

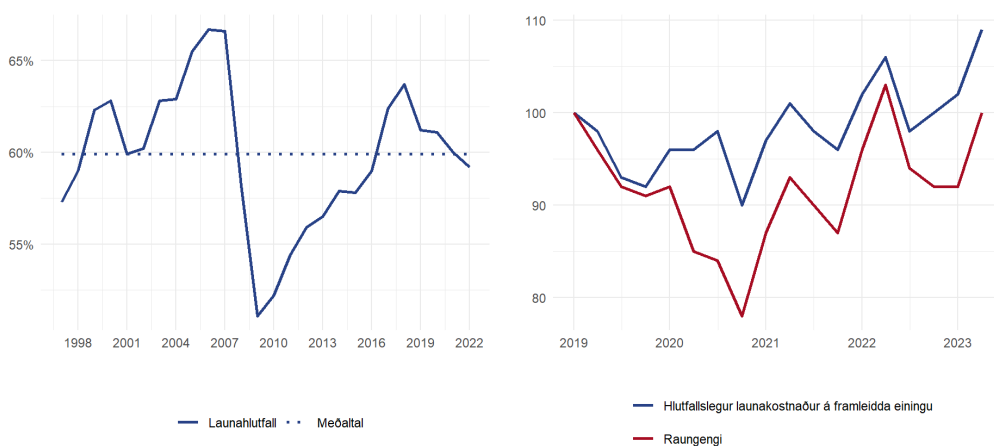
Hlutfall launa og tengdra gjalda af vergum þáttatekjum, launahlutfallið, var 59,2% árið 2022 og lækkaði um 0,8 prósentustig á milli ára. Samtals lækkaði launahlutfallið um 2 prósentustig á tímabilinu 2019-2022.

Launahlutfallið lækkaði í flestum atvinnugreinum árið 2022. Mest lækkaði launahlutfallið í iðnaði og atvinnugreinum tengdri ferðapjónustu. Lækkun launahlutfalls í iðnaði má m.a. rekja til hækkandi álverðs. Miklar sveiflur voru í launahlutfalli innan atvinnugreina ferðapjónustu í gegnum heimsfaraldurinn.

Raungengi á mælikvarða launa er mælikvarði á samkeppnishæfni sem mælir þróun hlutfallslegs launakostnaðar á framleidda einingu miðað við önnur lönd í sameiginlegum gjaldmiðli. Mælikvarðinn gefur til kynna hvort laun fari hækkandi eða lækkandi í samanburði við önnur lönd að teknu tillit til breytinga á gengi gjaldmiðla. Raungengi á mælikvarða launa hækkaði í ársbyrjun 2022 en lækkaði á þriðja ársfjórðungi. Þessar sveiflur má að mestu tekja til breytinga í hlutfallslegum launakostnaði en að litlu leyti til gengisbreytinga.

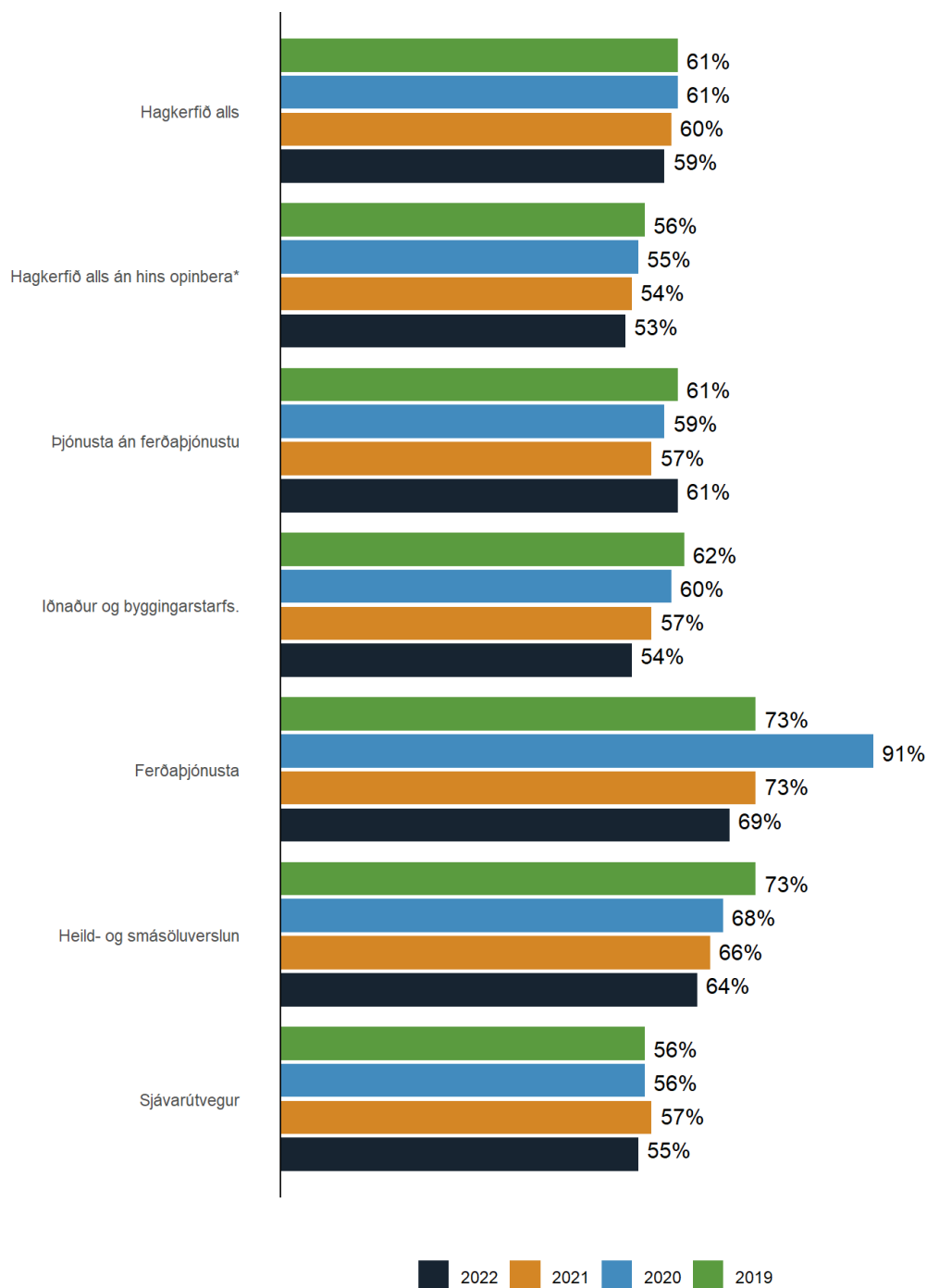
Raungengið hélst stöðugt þangað til í byrjun ársins 2023. Hlutfallslegur launakostnaður hækkaði í lok árs 2022 og í byrjun 2023. Á móti vó hins vegar að gengi krónunnar veiktist. Þegar gengi krónunnar veikist lækka hlutfallsleg laun mæld í erlendum gjaldmiðli og þar með lækkar raungengið. Raungengi hélst því stöðugt frá þriðja ársfjórðungi 2022 til fyrsta ársfjórðungs 2023.

Mynd 1.17. Launahlutfall, hlutfall launa og tengdra gjalda af vergum þáttatekjum (vinstri), raungengi og hlutfallslegur launakostnaður á framleidda einingu, hagkerfið alls (hægri).

Skýringar: Launakostnaður á framleidda einingu er hlutfall launakostnaðar og framleiðni vinnuafis. Heimild: Hagstofa Íslands (vinstri) og Seðlabanki Íslands (hægri).

Mynd 1.18. Launahlutfall eftir atvinnugrein.

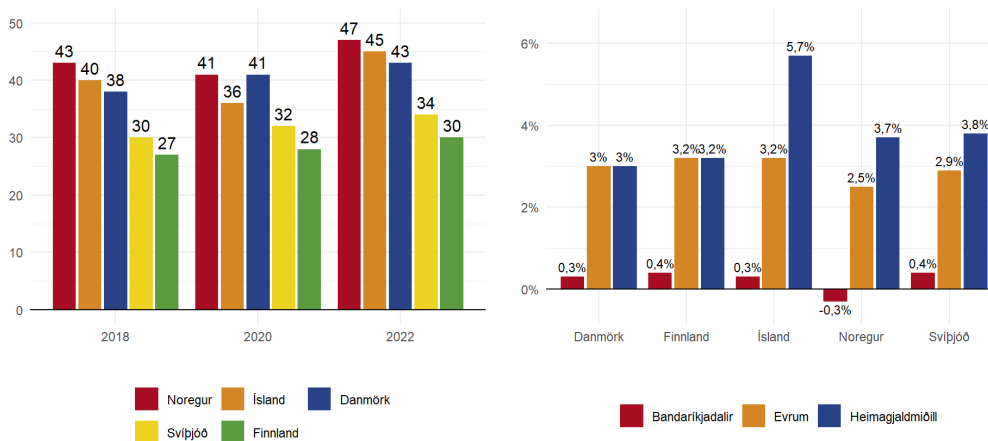

Skýringar: Hið opinbera er hér skilgreint sem atvinnugreinarnar opinber stjórnýsla, fræðslustarfsemi, heilbrigðis- og félagsþjónusta, en hluti atvinnurekstrar í þessum greinum er þó á höndum einkaaðila. Skýring á atvinnugreinaflokkun: Þjónusta án ferðaþjónustu: J+K+M+S95. Lönaður og byggingarstarfsemi: B til F (fyrir utan fiskvinnslu). Ferðaþjónusta: H+I+N. Heild og smásöluverslun: G. Sjávarútvegur: A03+Fiskvinnsla. Annað (ekki sýnt á mynd): A(fyrir utan A03)+R+S(fyrir utan S95)+T+U+O+P+Q. Heimild: Hagstofa Íslands.

Árið 2022 var launakostnaður á unna stund næsthæstur á Íslandi af Norðurlöndunum þegar hann er mældur í sameiginlegum gjaldmiðli. Stök ár hefur kostnaðurinn verið hærri í Danmörku, t.d. árið 2020. Danmörk, Noregur og Ísland raða sér í efstu þrjú sæti af Norðurlöndunum, en röðun á meðal þeirra er breytileg á milli ára.

Mikil hækkun launakostnaðar til lengri tíma umfram önnur ríki og umfram framleiðnivöxt mun að öðru jöfnu stuðla að verðbólgu og lakari samkeppnisstöðu íslenskra útflutningsatvinnuvega. Árin 2019-2022 var árleg hækkun á launakostnaði á unna stund hæst hér á landi í heimagjaldmiðli. Tímakaup hækkaði að meðaltali um 5,7% á ári á sama tíma og hækkunin var á bilinu 3,0-3,8% á hinum Norðurlöndunum. Á þessum árum veiktist gengi krónunnar. Einkum á árinu 2020 í kjölfar heimsfaraldursins og á árinu 2022, m.a. vegna halla á vöruskiptajöfnuði og auknum ferðalögum Íslendinga erlendis. Þannig eru launahækkunir í evrum á bilinu 2,5%-3,2% á Norðurlöndunum. Á þann mælikvarða er Ísland með mesta árlega launahækkun ásamt Finnlandi. Til að leggja mat á þróun í samkeppnishæfni er hægt að skoða hækkun á launakostnaði í sameiginlegum gjaldmiðli. Þegar launahækkunir eru mældar í bandaríkjadöllum eru árlegar launahækkunir á Norðurlöndunum á bilinu -0,3% og 0,4%. Það skýrist af veikingu bandaríkjadals árið 2022.

Mynd 1.19. Meðallaunakostnaður á unna stund (í evrum) (vinstri), og meðaltal árlegrar hækkunar á meðallaunakostnaði á vinnustund í heimagjaldmiðli, bandaríkjadöllum og evrum 2019-2022 (hægri).

Heimild: Seðlabanki Íslands (vinstri), OECD (hægri)